

держави.

Вплив фонетичного козацького барокового письма на утвердження фонетичного правопису української мови мав свої плідні наслідки в наступні два сторіччя. З українським фонетичним письмом жорстоку боротьбу вів російський царат, видаючи проти нього свої таємні і відкриті укази і циркуляри. Іван Франко наголошував, що фонетичне письмо є однією з найхарактерніших ознак національної літератури, його органічного зв'язку з живою мовою народу, тоді як історично-етимологічний правопис втілює в собі схоластицизм книжності письменників і вчених, що цуралися мови рідного народу. І в наші дні в Україні й поза її межами є спроби «москвофілів», агентів Росії відродити історико-етимологічний правопис в його російському варіанті, щоб завадити культурному будівництву. Й наші доморошені академіки голосливо заявляють, що начебто в часи Хмельницького не було української мови, що реєстр складено чужою мовою і його треба перекладати українською. Як же тоді перекласти українською мовою імена та прізвища козаків: Тараса Шевченка, Василя Симоненка, Івана Світличного, Левка Лук'яненка, Довженка, Квітки, Куліша...

Козацький «Реєстр» 1649 року чи не перша серйозна пам'ятка живої національної мови, в якій за півтора сторіччя до Івана Котляревського зафіксовано понад п'ять тисяч добірних, вишуканих слів рідної мови, її історичний дух. Він засвідчив багатівкове існування неповторної національної звукової системи, відображеної в сотнях дохристиянських імен.

Козацький «Реєстр» 1649 року чи не перша серйозна лексикографічна пам'ятка живої національної мови, в якій за півтора сторіччя до Івана Котляревського зафіксовано понад п'ять тисяч добірних, вишуканих слів рідної мови її історичний дух. Він засвідчив багатівкове існування неповторної національної звукової системи, відображеної в сотнях дохристиянських імен. [3, 1]

1. Дзира Я. Палеографія реєстру всього Війська Запорізького 1649 р. видатної пам'ятки живої української мови середини XVII століття. / Ярослав Дзира. – Режим доступу : <http://slovoidilo.com/114-mova-i-natsiia/18265-paleohrafiia-reyestru-vsogo-viyska-zaporizkoho-1649-roku-vydatnoi-pam-iatky-zhyvoi-ukrainskoi-movy-seredyny-xvii-stolittia.html>

2. Дзира Я. Автопортрет нації. / Ярослав Дзира. – Режим доступу : http://history.org.ua/LiberUA/DziraAvtoportretNatsii_1997/DziraAvtoportretNatsii_1997.pdf

3. Гринчишин С. Іван Виговський як реформатор українського правопису та основоположник національної діалектології. / Степан Гринчишин. – Режим доступу : <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/operaciavisla/ivanvigovskijakreformatoravtordziraaroslav>

**Ян РОМАНІШИН (Познань),
Григорій ОХРИМЕНКО, Юрій ГУБАРИК, Наталія СКЛЯРЕНКО (Луцьк)**

КУРГАНИ ТШИНЕЦЬКО-КОМАРІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Поблизу с. Будники Любомльського р-ну в лісі виявлено чотири кургани, ймовірно, тшинецької культури. Судячи з матеріалів одного з них, дуже пошкодженого «скарбошукачами», це були поховання не зовсім рядових общинників – на це вказують розміри насипів діаметром до 20 м.

В групі з чотирьох курганів пошкоджено три: у двох посередині викопані ями, в ще одному траншеї. Фрагмент з ручкою був знайдений на відстані 4-5 км від курганів, що все-таки є значною відстанню. Серед речей, виявлених у курганах: кам'яна сокирка з отвором, ретушована пластина, фрагмент світильника, фрагменти як мінімум ще дві посудин. Одна посудина на реставрації в Олексія Войтюка. Також виявлені фрагменти людських кісток. Розміри деяких речей:

1. Кам'яна сокира з отвором: довжина – 15,5 см, ширина – 51,5 см, товщина – 27,6 мм, діаметр отвору – 23 мм.

2. Ретушована пластина: довжина – 5,5 см, ширина – 2,5 см, товщина – 0,5 см.

Інформаційна важливість їх може бути незвичайна, оскільки поряд, над р. Західний Буг, проходив шлях торгово-обмінних зв'язків з Подністров'ям до Балтії. І не лише за доби бронзи (III–II тис. до н. е.). Еквівалентами обміну міг бути бурштин, мідні, бронзові, золоті вироби та ін.

На теренах Північно-Західної України окремі кургани (рис. 1) та курганні могили тшинецької і комарівської культур досліджувалися в різні роки і дали значний матеріал для узагальнень та висновків. Цю тему вивчали Т. Сулімський, С. Гамченко, М. Островський, Г. Осовський, Я. Фітцке, І. Свешніков,

С. Березанська, В. Самолук та ін., котрі розкопували кургани біля сіл Войцехівка, Івання, Дитиничі, Черськ, Шепель, Нетішин, Майдан-Липно. Курганні насипи зводилися на вододілах річок, на високих берегових ділянках. Зазвичай вони невеликі за розмірами (діаметр 12–15 м, висота – 1 м), хоча відомі й більші, зокрема діаметром до 25 м та висотою до 2 м. Поховання здійснювалися на рівні давнього горизонту або в неглибоких ямах. Серед них зафіксовані одиничні (Черськ), колективні (Великий Боратин), сімейні (Івання). Кістяки скорчені, покладені переважно на боці, орієнтація східна або західна. Поховання супроводжувалися трізною, сліди якої простежуються за рештками вогнищ, попелом, побитими черепками, кістками тварин. Поховальні дарунки складаються з однієї або кількох посудин, крем'яних, кам'яних та палеометалевих виробів (у чоловічих – зброя, сокири, ножі, наконечники списів, дротиків, стріли; у жіночих – інколи бронзові та мідні прикраси). Чітко простежуються бідні та багаті поховання [Лагодовська, 1948; Лагодовська, Захарук, 1956; Березанская, 1982; Свешников, 1990; Березанська, Охріменко, Пясецький, 1987; Berezanska, Samoljuk, Taras, 2001, s. 184–214]. Відомо також багато ґрунтових (безкурганних) поховань, виявлених на надзаплавних терасах, піщаних дюнах. Вони супроводжувалися спаленням біля могили з наступним зсипанням попелу в посудину. Зокрема, поблизу с. Мала Осниця Маневецького р-ну Волинської обл. над старим руслом Стиру під час розкопок неолітичного поселення в уроч. Мазурка знайдено разом дві посудини – горщик та орнаментований черпак з ручкою, а також велику бурштинову намистину вишневого кольору.

Носіївтишнецько-комарівської культури вважають найдавнішими предками слов'ян, зона проживання яких охоплювала землі між Одером та Дніпром у II тис. до н. е. Далі подаємо короткий опис окремих поховальних пам'яток:

1. с. Будники Любомльського р-ну Волинської обл. У лісі поблизу села розташована курганна група з чотирьох насипів, виявлена Ю. Фініковським. Ще один (більший) копець розташований на незначній відстані від групи. Два кургани з чотирьох пошкоджені «чорними археологами» – в одному по центру викопана яма, другий розкопувався траншеями навхрест. Діаметри курганів – близько 20 м, висота – до 2 м. В одному з пошкоджених курганів були черепки від трьох (?) посудин, кам'яна ромбічна сокирка (одна посудина реставрується). Неподалік від цього місця знайдено великий фрагмент комарівського горщика з ручкою.

2. с. Хобултова Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. В уроч. Бегета, в лісі, досліджувався курганний могильник. Знайдено предмети ранньої лужицької (?) культури: кельти, спіральні нараменники [Cynkałowski, 1961; Sulimirski, 1968].

3. с. Дитиничі Дубенського р-ну Рівненської обл. П'ять курганів розкопано М. І. Островським (всього було 9 насипів). Частина поховань кремаційні, частина тілопокладні. Знайдено посуд, бронзові прикраси. Де зберігаються матеріали – невідомо [Cynkałowski, 1961; Sulimirski, 1968; Ostrowski, 1940].

За іншою інформацією, М. І. Островський дослідив два кургани:

Курган № 1 висотою близько 0,8 м, діаметром 5–6 м. Поховання виявлено в материковій ямі скорчено, глибиною 1 м. Скорчений кістяк орієнтований головою на північний захід. З правого боку від нього стояв маленький горщик з вушком чорного кольору. На поясі була двоспіральна фібула з цвяхоподібною шпилькою в петлі. Фібула виготовлена з круглого дроту, шпилька – з чотиригранного. Біля черепа знайдено скроневу верболисту підвіску [Березанская, 1982, с. 58–59]. Не виключено, що поховання належало до культури комарівської або Ноуа.

Курган № 2 мав висоту близько 1 м, діаметр 7–8 м. Покійник покладений в материковій ямі скорчено, на лівому боці. Біля правої руки лежала довга бронзова шпилька зі спіральною голівкою. Поблизу голови знайдено посудину з ручкою та фрагмент діадеми. Речі замальовані, проте майже всі втрачені [Березанская, 1982, с. 59].

4. с. Коритне Радивилівського р-ну Рівненської обл. Розкопки курганного могильника проводилися в 1849 та 1878 роках. Досліджувалися кургани культури шнурової кераміки (?), комарівської. В кургані № 2 виявлено скорчений скелет. Там жебула двовуха ваза, характерна для культури Ноуа [Sulimirski, 1968].

5. с. Понібель Рівненського р-ну Рівненської обл. У 1926 р. розкопано курган з комарівською керамікою та людськими кістками [Sawicka, 1926].

6. с. Сокиринці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. Дослідження проведено в 1841–1850 рр. Спочатку розкопано кілька курганів, потім ще чотири. Опубліковано Л. Козловським. Миска зберігається в музеї Кракова (?) [Kozowski, 1928; Sulimirski, 1968].

7. с. Сивки Білогірського р-ну Хмельницької обл. Чотири кургани досліджені в 1876–1878 рр. (Z. Głogier, Z. Radziwiński, W. Rupniewski – матеріал зберігається в Кракові (№ 3558)), один – іншої культури, два

культури кулястих амфор, три порожні (кенотафи–?), чотири, можливо, комарівської культури. Два скелети лежали в неанатомічному положенні. Поряд з кістяками знайдено миску та фрагменти кераміки, відщепи кременю [Kozłowski, 1928; Sulimirski, 1968].

8. с. Черськ Маневицького р-ну Волинської обл. Я. Фітцке дослідив курган тшинецької культури. Знайдено тюльпаноподібний горщик та уламки бронзового браслета зі спіральними кінцями [Березанская, 1972, с. 200].

9. с. Чаруків Луцького р-ну Волинської обл. Поблизу села Я. Фітцке дослідив курган комарівської культури. Виявлено тюльпаноподібну посудину, вазу, бронзовий браслет [Березанская, 1972, с. 200]. Чарукова походить також шпилька з посохоподібною голівкою.

10. с. Шепель Луцького р-ну Волинської обл. Яном Фітцке розкопано курган, в якому було два поховання з тілопокладанням. Біля скелетів знайдено бронзові прикраси [Березанская, 1972, с. 200]. Не виключено, що поховання належить до елітних.

11. м. Дубно Рівненської обл. У передмісті Сурмичі 1895 р. співробітники музею виявили поховання з тілопокладанням. Біля кістяка знайдено вазу та тюльпаноподібну посудину [Przybysławski, 1906; Березанская, 1972, с. 199].

12. с. Войцехівка (нині с. Колосіївка Полонського р-ну Хмельницької обл.). За 2 км від р. Случ (на її лівому березі) навпроти села 1924 року С. Гамченко проводив розкопки могильника. Археологічні роботи продовжили Е. Лагодовська та Ю. Захарук у 1948 р. Могильник складався з кількох курганных груп – по 3, 4, 7 насипів, розташованих на відстані близько 0,5 м один від одного. Діаметр курганів – від 20 до 50 м. Загалом досліджено 13 курганів, у яких виявлено 28 поховань, здійснених на рівні материка або в неглибоких ямах. З 28 поховань 8 складалося з трьох скелетів, чотири – з двох. Усі покійники були покладені в скорченому положенні, переважно на лівому боці. Орієнтація східна або західна. У парних похованнях кістяки лежали «валетом». Сліди тризни простежуються за залишками вогнищ, біля яких розкидані кістки тварин та битий посуд. Інвентар чоловічих та жіночих поховань різний. У чоловічих були крем'яні ножі, наконечники стріл, дротиків, у жіночих – прикраси: браслети, кільця, шпильки. Майже в усіх похованнях виявлено кераміку [Березанская, 1982, с. 56–57; Лагодовська, 1948, с. 62–77; Лагодовська, Захарук, 1956, с. 69–74].

13. с. Кустовці Полонського р-ну Хмельницької обл. На лівобережжі р. Случ у 1852 р. було відкрито курган. Біля похованого знайдено дві посудини, два браслети зі спіральними кінцями, один багатоспіральний браслет, шийна гривна, двоцифрова фібула [Kostrzewski, 1926, s. 113–115]. Імовірно, поховання належить до комарівської культури.

14. с. Троянів поблизу Житомира (Житомирського р-ну). В селі 1896 року було розкопано курган. Біля кістяків знайдено пару бронзових браслетів зі спіральними щитками на кінцях [Антонович, 1901, с. 95].

15. с. Івання Дубенського р-ну Рівненської обл. Усього біля села в уроч. Могилки було щонайменше 4 кургани. 1938 року під час будівництва дороги біля кладовища знайдено інгумаційне поховання. На лівому боці грудей похованого знайдено шпильку довжиною 47 см. Верхня її частина розклепана в трикутну пластину. З іншого поховання, виявленого в довосенні роки, походить втрачений бронзовий браслет з кінцями, закрученими в спіральні щитки. 1964 року під час риття силосних ям пошкоджено поховання з бронзовими речами. Збереглася лише бронзова сокира. Приблизно в тому районі краєзнавцями знайдено бронзовий кинджал (нібито переданий до Львова). 1965 року тут працювала археологічна експедиція під керівництвом І. Сवेशнікова, яка досліджувала курган діаметром 45–50 м, висотою 1,5 м [Сवेशников, 1968, с. 159]. Інший курган (четвертий) діаметром 25 м, висотою 1,6 м розташований за 100 м від попереднього (досліджувався 1966 року). У південно-західному секторі кургану на глибині 1,75 м від верху насипу знайдено місце кремації. Виявлено рештки дубових стовпів від зрубу площею 4,4x6,2 м. Там було три поховання. У похованні № 1 лежав скелет жінки зі спіральними браслетами на руках та наголінником із закрученими кінцями вище від коліна. На правій нозі (вище стопи) було 2 наголінники, на грудях – довга шпилька. Біля ніг стояла велика ваза. У прямокутній ямі 2,2x3–3,2 м було поховання чоловіка, де знайдено наконечник стріли, бронзову шпильку, кинджал, золоту сережку, керамічний кубок. У жіночому похованні (№ 5) знайдено 2 спіральні браслети, на нозі один наголінник зі скрученими щитками та дві посудини [Сवेशников, 1968, с. 160–166]. Основним похованням було чоловіче, інші, ймовірно, жіночі його супроводжували. Автор розкопок пише, що воно належало представникам родовой знаті [Сवेशников, 1968, с. 167]. На думку проф. Пшемислава Макаровича, два підкурганні комплекси з Івання можна зарахувати до «класичної» фази розвитку комарівської культури з помітними рисами культур Ноуа та Сабатинівка, пов'язаними з металургійними центрами, що підтримували стосунки з Семиграддям

(Румунія) та опосередковано з пізньоелладською Егеєю. Описані поховання є виразним свідченням прогресуючого процесу збагачення комарівських еліт [Makarowicz, 2008, s. 346–348].

16. м. Нетішин Хмельницької обл. На території міста біля кар'єру В. Самолюком розкопано курган № 8, у якому було 2 парні поховання, покладені головами в протилежні боки у скорченому положенні. Виявлено багатий інвентар: бронзові шпильку, наконечник списа, два браслети, фрагменти діадеми, підвіски, намистини, прясло, наконечники стріл [Березанська, 2002, с. 180, рис. 2].

17. с. Майдан-Липно Маневицького р-ну Волинської обл. У 1975–1977 рр. археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР проводилися розкопки курганного могильника в уроч. Кургани. Під час досліджень виявлено чотири насипи східнотшинецької культури. Діаметр першого приблизно 20 м. З'ясувалося, що на площі близько 6 м було проведено кремацію. Знайдено фрагменти 10–12 посудин. Курган № 2 (d–10 м, h–1 м). Від кремації залишилося скупчення попелу в плямі близько 2 м та фрагмент однієї посудини. Кургани № 3 та № 4 були менших розмірів: діаметром, відповідно, 8 м та 7–7,5 м, висотою 0,4 м та 0,5 м. Поховальний обряд аналогічний до попередніх [Березанська, Охріменко, Пясецький, 1986, с. 53–56].

18. с. Боратин Луцького р-ну Волинської обл. У 1937 р. Ян Фітцке в уроч. Гребельки розкопав курган і відніс його до стжижовської культури. Кераміки в ньому не виявлено. Два кістяки були покладені «валетом». М. Бандрівський висловив думку про належність подібних поховань до тшинецько-комарівської культури [Бандрівський, 2006, с. 83]. При похованих знайдено фрагменти діадеми, інші металеві прикраси, що не збереглися. Це дає підстави віднести його до поховань знаті.

19. Пересопниця Рівненського р-ну Рівненської обл. На цвинтарі СТК відкрито кільканадцять скелетів, окремі в позі «валетом» [Cynkałowski, 1961; Sulimirski, 1968] (дані Я. Романішина).

20. с. Скірче Горохівського р-ну Волинської обл. У розкопаному 1892 р. кургані біля скелета знайдено 2 крем'яних наконечники стріл та бронзові прикраси. Матеріали зберігаються в Познанському університеті [Cynkałowski, 1961, s. 89; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 78].

21. с. Кургани Острозького р-ну Рівненської обл. Курганний могильник був розташований в уроч. Кінські Могили на правому березі р. Горинь. У 1972–1973 рр. І. Свешніковим та Ю. Нікольченком розкопано 2 кургани (решта знівельовані). У першому відкрито залишки вогнища та сліди 2 ям. Над могильною ямою та у насипі знайдено посуд, зернотерку, крем'яні серпи, відщепи. У другому теж виявлено 2 ями, цілу та фрагментовану посудину, крем'яні знаряддя та відщепи. Матеріал зберігається в Рівненському краєзнавчому музеї [Нікольченко, 1974, с. 321; Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 83].

22. Сморгонь Млинівського р-ну Рівненської обл. 1972 року на території шкільної ділянки виявлено ґрунтове поховання (інгумаційне). Біля кістяка знайдено 2 браслети, 2 шпильки. Матеріал зберігається в Рівненському краєзнавчому музеї [Нікольченко, 1975, с. 332].

23. с. Устенське Здолбунівського р-ну Рівненської обл. На території колишньої ферми (колгоспної) виявлено могильник, який розкопував Ю. Нікольченко. Біля кістяків були бронзові браслети, шпильки, посуд. Матеріал та документація зберігається в Рівненському краєзнавчому музеї [Нікольченко, 1975, с. 322].

24. с. Забороль Рівненського р-ну Рівненської обл. В уроч. Вільшанка, Глибока, Ісидірівка досліджено 17 курганів, в т. ч. 7 комарівських. Насипи розорані. Сліди кремаційних поховань відкриті, а кістяки не збереглися. Інвентар складався з посуду, крем'яних виробів, кісток тварин. Розкопки Г. Лесіга, М. Барановського, Ю. Гоффмана, Р. Якимовича у 30-х рр., Т. Сулімирського у 1938 р. Матеріали зберігаються в Археологічному музеї Варшави та в Археологічному музеї Кракова [Sulimirski, 1961, p. 165–167; Kostrzewski, 1939–1948, s. 213; Cynkałowski, 1961, s. 92; Gardawski, 1959, s. 45; Nosek, 1948, s. 197; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 87].

25. с. Карпилівка Рівненського р-ну Рівненської обл. На лівому березі р. Устя в 1887–1896 рр. Ф. Штейнгель, М. Біляшівський розкопали курган. На дні могильної ями лежав скорчений кістяк. За головою знайдено посудину [Штейнгель, 1905, с. 37–38].

Отже, могильників та окремих поховань тшинецької та комарівської культур на Волині та сусідніх територіях відомо небагато, проте їх наукова цінність незаперечна, тим більше, що досліджених поселень цих культур мало.

Особливе значення для вивчення розвитку суспільних відносин мають багаті поховання [Охріменко, Маркус, Березко, 2009, с. 37–47]. До них відносили зазвичай описані І. Свешніковим два кургани поблизу с. Івання на Ікві [Свешников, 1968, с. 114–120; Свешников, 1990, с. 82–84] (1), с. Нетішин на р. Горинь [Березанська, Гошко, Самолюк, 2004, с. 111–125; Berezanska, Samoljuk, Taras, 2001, s. 184–214] (2) та деякі інші, менш відомі. Проте їх значно більше: курганний могильник поблизу с. Кордишів на Тернопільщині

Рис. 1. Кургани доби бронзи

[Пльчишин, 2016, с. 259–272], Войцехівка на р. Случ [Лагодовська, Захарук, 1956, с. 69–74; Березанская, 1982], с. Комарів Івано-Франківської обл. у Подністров'ї [Sulimirski, 1968; Swieszniak, 1967, s. 39–107; Свешников, 1990, с. 78–88], Гордіївський могильник на Вінничині [Berezanskaja, Kločko, 1998] та ін.

На особливу увагу заслуговують вищезгадані пам'ятки (Івання, Войцехівка, Кордишів, Гордіївка, Нетішин, Комарів), оскільки всі вони мають відношення як до комарівської культури, так і Ноуа – своєрідний етнічний симбіоз. Як відомо, носії культури Ноуа походять з території сучасної Румунії. За даними польських археологів, на їх землях також виявлені цвинтарі комарівської культури. Тобто, там міг відбуватися тривалий процес співпраці та співжиття населення двох культур (подібне спостерігалось у стосунках культури Ноуа з багатоваликовою, зрубною, Кослоджень, і як наслідок поява сабатинівських пам'яток). Тобто можемо констатувати, що з появою в Подністров'ї носіїв культури Ноуа не лише з'являється більше металевих виробів, а й майстерень з їх виготовлення; прискорюються протодержавні еволюційні зрушення. Про сформованість значних верств правлячої верхівки і свідчать згадані елітні могили. Третім моментом є виділення шляхів зв'язку, обміну між регіональними центрами влади, де і розташовані згадані поховання. Подальше аналітичне опрацювання цієї теми дасть можливість глибше вникнути в контакти людності Балкан, Подунав'я, Подністров'я з північними регіонами, а саме Поділлям та Волинно.

Вивчення обряду поховань, як рідкісних повноцінних закритих комплексів, дає важливу інформацію не лише про духовну, а й про матеріальну культуру, господарство, соціальну структуру населення.

Таким чином: I. Межу між тшинецькою та комарівською культурами можна проводити по північних кордонах волинської височини, але більш імовірно, по лінії Остріг–Дубно і далі на захід.

II. Приблизно до цих меж сягали проникнення найбільш північних «ноїчних» старожитностей.

III. До них можна віднести: 1) зольники (попелища) поблизу Нетішина; 2) поховання поблизу с. Дитиничі; 3) Коритниця (курган 2); 4) ґрунтові поховання неподалік Львова; 5) Івання; 6) Дорогоща (кургани з матеріалами різних культур); 7) Колосівка (кол. Войцехівка).

IV. Проникнення окремих артефактів комарівської та культури Ноуа відомі ще північніше: 1) Будники Любомльського р-ну (частина посудини); 2) Лище (поблизу Луцька – бронзова шпилька); 3) смт Гоща (шпилька); 4) Осова Костопільського р-ну (дворучна ваза, попелище, що має вигляд кургану) Рівненщини; 5) Мала Осниця Маневецького р-ну Волинської обл. (комарівський кубок з поховання).

V. До багатих (елітних) поховань комарівської та Ноуа культур Західної Волині відносимо: 1) Івання (чотири кургани –?); 2) Дитиничі Дубенського р-ну Рівненщина; 3) Нетішин (кург. № 8); 4) Дорогоща (Хмельниччина); 5) Колосівка; 6) Кустовці (Житомирщина); 7) Скірче Горохівського р-ну Волинської обл.; 8) Кордишів Тернопільської обл.; 9) Гордіївка Вінницької обл.; 10) Комарів (кург. 8, 6, 28) Івано-Франківської обл. та ін.

VI. Кількість курганів елітних поховань свідчить про зростаючий прошарок родовой знаті в період пізньої доби бронзи під впливом Балканських, Наддунайських цивілізаційних центрів.

VII. Неординарні поховання знаті могли вирізнятися розмірами курганів: максимальний діаметр 40–60 м, обрядом кремації, парними похованнями «валетом», наявністю зруба, дорогими офірами з кольорових металів, прикрасами з бурштину, пасти та ін.

1. Антонович В. Б. *Археологическая карта Волынской губернии* / В. Б. Антонович. – М. : Типогр. Г. Лиснера, А. Гешеля, 1900. – 135 с.
2. *Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза* / Л. І. Крушельницька, Л. Г. Мацкевой, І. К. Свешников та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – 194 с.
3. Бандрівський М. С. *Проблема етно-культурної атрибуції пам'яток на Північно-Західному Поділлі, Волинській височині і прилеглому Поліссі наприкінці середнього і пізньому періодах епохи бронзи* / М. С. Бандрівський // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. – 2006. – Вип. 10. – С. 72–91.
4. Березанская С. С. *Северная Украина в эпоху бронзы* / С. С. Березанская. – К. : Наук. думка, 1982. – 212 с.
5. Березанская С. С. *Средний период бронзового века в Северной Украине* / С. С. Березанская. – К. : Наук. думка, 1972. – 268 с.
6. Березанська С. С. *Колективне поховання тишинецької культури на р. Горинь* / С. С. Березанська, Т. Ю. Гошко, В. О. Самолюк // *Археологія*. – 2004. – № 1. – С. 111–125.
7. Березанська С. С. *Нові пам'ятки східнотишинецької культури на Волині* / С. С. Березанська, Г. В. Охріменко, В. К. Пясецький // *Археологія*. – 1987. – № 60. – С. 50–57.
8. Льчишин В. *Комарівський горизонт багатощарового курганного могильника Кордишів VIII на Шумщині* / В. Льчишин // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. – 2016. – Вип. 20. – С. 259–272.
9. Лагодовська О. Ф. *Войцехівський могильник бронзової доби на Волині* / О. Ф. Лагодовська // *Археологія*. – К., 1948. – Вип. 2. – С. 62–77.
10. Лагодовська О. Ф., Захарук Ю. М. *Нові дослідження Войцехівського могильника* / О. Ф. Лагодовська, Ю. М. Захарук // *Археологічні пам'ятки Української РСР*. – К., 1956. – Т. 6. – С. 69–74.
11. Лисенко С. Д. *Курганний могильник комарівської культури біля с. Буківна* / С. Д. Лисенко, Є. І. Шкляревський, С. М. Разумов, П. К. Макарович // *Археологія*. – 2015. – № 3. – С. 58–77.
12. Лысенко С. Д., Лысенко С. С. *Сухопутные коммуникации восточного ареала тишинецкого культурного круга* / С. Д. Лысенко, С. С. Лысенко // *Między Baitykiema Morzem Czarnym. Szlaki międzyomorza: IV–I tys. przed. Chr. – Archeologia Vimaris*. – Poznań, 2011. – Т. 4. – С. 311–364.
13. Лысенко С. Д. *Реконструкція погребального обряду восточного ареала тишинецкого культурного круга (по материалам исследований последних лет)* / С. Д. Лысенко // *Археологія і давня історія України*. – К., 2011. – Вип. 5. – С. 66–71.
14. Никольченко Ю. М. *Работы Ровенского краеведческого музея* / Ю. М. Никольченко // *Археологические открытия 1974 года*. – М., 1975. – С. 322.
15. Охріменко Г. *Вивчення пам'яток тишинецько-комарівської культури на Волині та Волинському Поліссі* / Г. Охріменко, І. Маркус, О. Березко // *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Історичні науки*. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – № 13. – С. 37–47.
16. Свешников И. *Богатые погребения комаровской культуры у с. Иванья Ровенской области* / И. Свешников // *СА*. – 1968. – № 2. – С. 159–168.
17. Свешников И. *Проблема происхождения комаровской культуры* / И. Свешников // *Энеолит и бронзовый век Украины*. – К., 1976. – С. 96–118.
18. Свешников И. К. *Средний период бронзового века Прикарпаття и Волини. Тишинецко-комаровская культура* / И. К. Свешников // *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття : Энеолит, бронза и раннее железо* / Э. А. Балагури [и др.]; отв. ред. А. П. Черныш. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 78–88.
19. Штейнгель Ф. Р. *Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897–1900 гг.* / Ф. Р. Штейнгель. – К., 1905. – 47 с.
20. Berezanska S. *Cmentarzysko kurganowe kultury trzcinieckiej z okolic Netiszynana Wołyniu* / S. Berezanska, W. Samoljuk, G. Taras // *Archeologia Polski Środkowowschodniej*. – Lublin, 2001. – Т. VI. – С. 184–214.
21. Berezanskaja S. S., Kločko V. I. *Das Gräberfeld von Hordeevka*. – Randen / Westf / S. S. Berezanskaja, V. I. Kločko // *Archäologie in Eurasien*. – Leidorf, 1998. – Band 5.
22. Bryk J. *Tymczasowe sprawozdanie z badań archeologicznych w Bukowni, pow. Tłumacki* / J. Bryk // *Sprawozdania PAU*. – 1932. – Т. 37. – № 5. – С. 21–22.
23. Cynkałowski A. *Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego* / A. Cynkałowski. – Warszawa : Polskie Towarzystwo Archeologiczne, 1961. – 265 s.
24. Gardawski A. *Plemiona kultury trzcinieckiej* / A. Gardawski // *Materiały Starożytne*. – Warszawa, 1959. – Т. V. – С. 7–189.
25. Kostrzewski J. *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów* / J. Kostrzewski // *Encyklopedia Polska*. – Kraków, 1939–1948. – Т. IV. – С. 213.
26. Kostrzewski J. *Przyczynki do epoki brązowej na Wołyniu* / J. Kostrzewski // *Przegląd archeologiczny*. – Poznań, 1962. – Т. 3. – З. 2. – С. 113–115.
27. Kozłowski L. *Wczesna, starsza i środkowa epoka brązu w Polsce w świetle subborealnego optimum klimatycznego i jego wpływu na ruchy etniczne i zaludnienie Polski* / Leon Kozłowski. – Lwów, 1928.
28. Kuśnierz J. *Sprawa z daniezbadańna cmentarzysku kurhanowym kultury trzcinieckiej w Tyszowcach, stanowisko 25A, woj. Zamość* / Jerzy Kuśnierz // *Sprawozdania Archeologiczne*. – 1988. – Т. XL. – С. 217–230

29. Makarowicz P. *Elitarne pochówki z kurganu komarowskiego w Ivanjuna Wołyniu – zarys możliwości interpretacyjnych* / Przemysław Makarowicz // *Na pograniczu światów :Studia z pradziejów między morza bałtycko-pontyjskiego.* – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2008. – S. 346–352.
30. Makarowicz P. *Trzciniński krąg kulturowy – wspólnotapogranicza Wschodu Zachodu Europy*/ P. Makarowicz – Poznań :Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
31. Nosek S. *Zagadnienie Prasłowiańszczyzny w świetle prehistorii*/S. Nosek // *Światowit – Warszawa, 1948.* – T. XIX. – S. 1–177+44 tabl.
32. Przybysławski W.*Repertorium zabytków przedhistorycznych Galicji wschodniej* / W. Przybysławski. – Lwów, 1906.
33. Siwkówna I. *Tymczasowe wyniki badań terenowych w Bukownie, pow. Tlumacki* / I. Siwkówna//*Zo tchłani wieków.– 1937.* – T. 13. – S. 67–70.
34. Sulimirski T. *Cmentarzysko kurhanowe w Komarowie koło Halicza i kultura komarowska* / T. Sulimirski // *SprawozdaniaPAU.* – 1936. – T. 41. – № 9. – S. 273–277.
35. Sulimirski T.*Corded Wareand Globular Amphorae North-eastofthe Carpathians* / T. Sulimirski. – *Hardcover–March :AthlonePress, 1968.* – 250 p.
36. Swieszniow I. *Kultura komarowska* / I. Swieszniow // *Archeologia Polski.* – 1967. – T. XII. – № 1. – S. 39–107.
37. Wróbel G. *Kurhany ze stanowiska I wTyszowcach, gm. Loko, na tle osadnictwa kultury trzcinińskiej wokolicach Tyszowiec* /Galina Wróbel // *Sprawozdania Archeologiczne.* – 1988. – T. XL.– S. 197–214.

Ганна РУДНИЦЬКА (сmt. Луків)

ВИТОКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЖИТЕЛІВ МІСТЕЧКА МАЦЕЇВ (ТЕПЕР ЛУКІВ ТУРІЙСЬКОГО РАЙОНУ)

В Преамбулі до Конституції України записано «виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатотомову історію українського державотворення...» Верховна Рада України приймає Основний Закон [1; 5].

Досліджуючи історію свого селища, переконаєшся, що це велика Правда. Українська Держава не могла постати штучно в кінці ХХ століття. Це справді результат багатотомової боротьби українства за своє утвердження. Впевнена, що основними носіями українства були мешканці сіл і містечок, подібних до нашого.

Недарма Волинський воевода, характеризуючи український політичний рух, писав: «Неослабне зацікавлення в українській спільноті надалі пробуджує справу Закарпатської Русі та пов'язану з нею надію на воскресіння Великої України. Новини з Закарпатської України, які передаються на територію Волині охоплюють щораз ширші кола, пробуджуючи ностальгію за незалежністю. Тому відчуття «особливості» українського народу та надії і плани щодо незалежності України, які з нього випливають, а також бажання співпраці щоразу зростають» [6; 49].

Витоки небайдужості до справ громади наших пращурів беруть початки в далекі роки, коли власник села Лукове (перша історична згадка про яке датується 1510 р. і згадується в реєстрах податкових місцевої церкви) [4; 83]. Станіслав Мацієвський одержав від короля Сигізмунда Августа дозвіл на магдебурзьке право в селі Луків з перейменуванням його на містечко Маційовці з правом щотижневого торгу і трьох ярмарків [2; 321]. Магдебурзьке право забезпечувало містечку певну систему самоуправління і власний суд, що створювало реальне підґрунтя для вільного розвитку. З тих часів корінні жителі селища називають центр Лукова містом. Міщани це родини Красновольських, Рудницьких, Полухтовичів, Радивоніків, Сачинських, Сідорських, Піонтковських, Нишпоруків, Дзьобанів, Деркачів, Глушуків, Мірчуків, Ляшуків, Маткобожиків та інші [26; 23]. Луків – давнє ремісничє містечко. З середньовіччя тут існували цехи ковалів, шевців, столярів, мулярів, слюсарів... З покоління в покоління передавали майстри тонкощі і секрети своєї справи дітям і внукам. В кінці 19 століття в містечку жили пекарі, булочники, м'ясники, гарбарі, ткачі, бондарі, пічники, штукатури, каменярі, склярі, ковалі, покрівельники, трубочисти, перукарі [14; 44].

Теренами нашого селища пройшли козацькі повстанські загопи під проводом Северина Наливайка. За розповідями краєзнавця із села Відють Миколи Місюка, повстанці на конях під'їжджали до міської брами, долали рів біля замку, а розлючені селяни вбили пана. У Лукові збереглася до наших днів частина дороги, яку, за переказами, викладали полонені козаками татари і турки.